

Tomáš KLIMEK

Krajiny českého středověku

Praha, Dokořán 2014, 206 s., ISBN 978-80-7363-585-5.

Práce teprve nedávno etablovaného autora se zaměřuje na otázku prostoru, způsob jeho vnímání a reprezentace ve světě českého středověku. V úvodu autor uvádí, že jeho cílem je sledovat proměny a především specifika toho, jak se středověký člověk vztahoval ke kategorii prostoru, jakým způsobem se jej snažil uchopovat. Prostor je zde traktován především jako „kulturní produkt“ podmíněný dobově a teritoriálně. Klimek sám v úvodu knihy konstatuje, že přístup k prostoru souvisí s jeho pojetím „kulturní kvality“ či „pluralitní kulturní veličiny“, zejména v současnosti.

K rozbití konstantního a homogenního náhledu na tuto kategorii dochází od počátku 20. století; v jeho průběhu potom zaznamenáváme různé koncepty prostoru, kterým se věnuje zvýšená systematická pozornost teprve v posledních desetiletích, zhruba od osmdesátých let 20. století. Na procesu rozkladu tradičního newtonovského pojetí časoprostoru se rovněž podílely politika, ekonomie, moderní technologie apod. V 80. letech minulého století zavádí Michel Foucault pojem heterotopie. Označuje tím místa (prostory), jež disponují příznakovou prostorovou konfigurací, paradigmaty i způsoby, jakými se člověk v těchto oblastech pohybuje a jedná. Heterotopie (např. hřbitov, ale i nákupní středisko) jsou de facto paralelními do sebe koncentrovanými prostory. Kromě jiného můžeme zmínit fenomenologický přístup k prostoru, k jeho diferenci na sakrální a profánní, nebo prostory zakoušení. Vedle toho lze vymezovat prostory v závislosti na médiu, které jej reprezentuje, dále prostory fikční a tzv. reálné, veřejné prostory a sféru soukromí, jejichž hranici dnes například testuje moderní umění apod.

Tomáš Klimek se soustředil na vnímání prostorovosti z perspektivy života v předmoderní době. Vychází přitom z mapování rozdílných způsobů, kterými doboví lidé prostor reflektují

Rocník 112 / Založen 1895

vali. Konkrétním prostorovým atributem je potom krajina. V knize je s důkladnou materiálovou oporou pojednáno, jakým způsobem středověký člověk vnímal území lesa, hor a vodních toků, kromě jiného představujících hranici známého a neznámého, domácího a cizího nebo bezpečného a nebezpečného světa.

Na příkladu lesa autor ukazuje, jak se obavy z tohoto místa ve středověkém myšlení formují na bázi empirických a atavistických zkušeností s mohutnými hvozdy, zalesněnými oblastmi, obklopujícími lidská sídla, a ve spojení se strukturami myšlení a představami, které tomuto prostoru připisovaly význam. Na pozadí moderních vědeckých disciplín (klimatologie, dendrologie apod.) autor poukazuje na rozpornost mezi faktickou rozlohou lesa zejména po kolonizačních procesech, kdy došlo k jeho výrazné redukci, a představou založenou na spojitosti lesa s nebezpečným neznámým prostorem: „S výjimkou pohraničních hvozdů a chráněných loveckých revírů nelze v zemědělstvím kultivované krajině mluvit o divokých pralesích, ale o hospodářsky využívaných porostech, kde navíc vykonávala svou činnost řada lidí specializovaných profesí“ (s. 49). Na tomto pozadí se ukazuje pozvolna narůstající divergence mezi reálným plněním a jeho verbální fixací. Obě polarity nikdy netvoří profilově stejné kvality. Jestliže reálný prostor je primárně strukturován pragmatickými potřebami a prvky (např. architekturou), které jsou schopny jej zaplnovat a formulovat, les, stejně jako obdělávané pole „znamenal další a neméně důležitý zdroj potravy, ale také zásobárnu dalších surovin nutných k přežití či prostor pro pastvu“ (s. 51).

Literární prostor naproti tomu disponuje uzuálními strukturálními vzorci (syntagmatickými a paradigmatickými), jež se s reálným prostorem a topografií protínají, avšak nevytvářejí identickou (mimetickou) valenci. V případě středověkých textů je ovšem tato problematika komplikována tím, že literární texty, zejména starší datace, neměly jednoznačně vyhraněnou funkci. Toto hledisko zde z pohledu současné funkční stratifikace textů splývalo s několika žánrovými profily, což je případ kronik nebo legend. Klimka to přirozeně směřuje k formulacím, nalézajícím oporu v metodologii tzv. mentálních map. V tomto ohledu zde má důležitou úlohu environmentální hledisko, které ozřejmuje přístup dobového člověka k jeho životnímu prostředí. Na vnímání a podobu středověké krajiny měly zásadní vliv vedle reálných, pragmatických potřeb i imaginativní projekce, které byly součástí literárních textů nebo architektonických výtvorů.

Na příkladu vodních toků či hor Klimek dokládá, jak pojetí prostoru záviselo nejen na topografických konstantách, ale rovněž na tom, jakou úlohu konkrétní krajinný prvek představoval v symbolické imaginaci středověkého člověka. Řeka kupříkladu představovala „symbol božského světla“ (s. 66) či symbol vlasti (s. 67). Horstvo se zase stávalo úběžníkem transcendence. Klimek také připomíná, že hory v minulosti byly místem řady pohanských rituálů, magických obřadů a zvyků.

Důležitou částí monografie je pohled na dobovou sémantiku vlastních názvů či apelativních pojmenování míst, stejně jako analýza latinských předložkových konstrukcí. Klimek konstatuje, že distribuce různých lexikálních jednotek (předložek) má především významovou funkci oproti funkci stylové, a že tedy užití odlišného lexika odráží tehdejší způsob orientace v prostoru. Současně se zde ukazuje, jak je toto chápání prostoru formulováno možnostmi jazyka, popřípadě žánru; jinými slovy, že nedochází k prosté nápodobě reálného krajinného pleneru, i když o fikčních prostorech zde v pravém slova smyslu ještě hovořit nelze. I z toho důvodu Klimek přistupuje k historii nikoli reálné krajiny, ale již zmíněných tzv. mentálních map. V imaginaci středověkého člověka dominovala představa světa jako homogenního hierarchicky členěného prostoru. V Klimkově publikaci se ukazuje, jak se proměňuje chápání prostoru

v rámci této homogenity dle povahy konkrétních krajinných jevů (lesy, vodstvo a hory). Všechny tři jevy tvoří svým specifickým způsobem hraniční linie, ale současně každý z těchto krajinných atributů proměňuje kulturní projekci prostorových schémat dle vlastní povahy a funkce, kterou zaujímal v životě středověkého člověka.

Klimkova práce je zpracována erudovaným způsobem, o čemž svědčí i autorova schopnost mezioborových přesahů (sémantika, literární historie, popřípadě lingvistika, filozofie, fenomenologie, dobová kosmologie či teologie). Celkovou metodologickou orientací koresponduje s aktuální tematikou reflektovanou v řadě společenskovedních disciplín, tzv. obratem k prostoru (spatial turn), který začal být diskutován v kontextu (nejen) společenských věd od 80. let 20. století. Nejen v historiografii představuje tento vývoj změnu v nazírání a chápání prostoru, který se – dle vyjádření Niny Lohmann – stal autonomní kategorií analýzy.¹ Jinými slovy: prostor již není pouhým instrumentem jiných cílů, např. otázek spojených s politickým uspořádáním, ale stává se centrálním tématem – navíc tématem, které současně překvalifikovává tradiční pohled na tuto kategorii pouze coby fyzikalistické či geografické dimenze. Jak konstatuje Lohmann, moderní prostorově orientované bádání v historiografii zahrnuje rozličné spacionální koncepce soustředěné na různé roviny spacionální problematiky. Kromě geografických a dobových rámců má na formulaci prostorových konfigurací důležitý vliv např. ekonomie, hospodářství, vojenství, ale stejně tak i kultura či rozdílné reprezentace způsobů, jimiž se dobový člověk vztahoval k prostoru. V tomto kontextu je Klimkova práce bezpochyby nejen metodologicky aktuální, ale i vysoce přínosná, neboť zpřístupňuje aktuální pohled na problematiku prostoru v historiografii.

Publikace je pozoruhodná nejen z hlediska historických disciplín. Svůj potenciál otevírá i dalším oborům, především tím, že demonstruje způsob, jakým k tématu prostoru konkrétně přistupují historická studia. Jejich profil i cíl bude například od literárněvědných studií přirozeně poněkud odlišný, avšak vzájemnou konfrontací výchozích pozic a zejména metodologií lze v obou případech dojít k podnětným závěrům. K takovým společným okruhům, které mohou být různě vytěžovány, náleží otázka reprezentace, významu, vztahu subjektu k textu, tj. úloha a distribuce různých subjektů (autor, čtenář, vypravěč apod.) v dobových textových pramenech, funkce textů, rozhraní mezi fikcí a skutečností apod.

Současné tendence spacionálního bádání směřují k výrazné interdisciplinaritě, k využití celé řady rozdílných metod a postupů. Totéž platí i pro Klimkovu práci, která je založena na důkladné materiálové excerpci, což se týká nejen pramenných zdrojů, ale i sekundární literatury, která přesahuje rámec ryze historického oboru. Současně je autor schopen funkčně využít poznatků nehistorických disciplín (geografie, dendrologie, klimatologie, lingvistiky apod.).

Reprezentuje-li autor svoji práci aktuální pozici a směřování v oblasti zkoumání prostorových kvalit a konfigurací (nejen v historiografii), působí v tomto celkovém kontextu některé dílčí, avšak svým způsobem důležité pasáže knihy poněkud rozpačitě. Na mysl máme především ty části, kde hovoří o povaze současného způsobu rozumnění a chápání prostoru, který příliš jednoznačně redukuje na newtonovský model. Přitom je zřejmé, jak ostatně vyplývá i z kontextu debat, jež náleží pod spatial turn, že současný stav prostorových dimenzí je naopak velice heterogenní. Velice komplikované a reduktivní se rovněž jeví nivelizace prostoru na jediný společný jmenovatel, např. trojrozměrného fyzikálního prostoru. Jestliže tedy Klimek konstatuje, že Einsteinova teorie ve 20. století ve společnosti příliš nerezonovala a že tato i na-

1 Nina LOHMANN: *Der „Raum“ in der deutschen Geschichtswissenschaft*, Acta Universitatis Carolinae – Studia Territoria 3–4 (2010), s. 47–93.

dále byla pod jednoznačným vlivem newtonovské koncepce trojrozměrného prostoru (s. 17), lze naopak dokladovat, že přinejmenším v celé řadě kulturních diskurzů (literatura, výtvarné umění, architektura, divadlo apod.) to neplatí zcela jednoznačně. Dané tvrzení tak v Klimkově práci má především funkci jakési rétorické opory, na jejímž pozadí mají vyniknout specifika odlišného (středověkého) způsobu nazírání na prostor (krajinu).

I přes tuto výtku však stále platí, že Klimkova monografie je prací erudovanou a také – jak již bylo uvedeno – podnětnou pro nehistorické disciplíny. Jednou z výrazných inspirací, jež pro jiné obory nabízí, je především metodologická konfrontace, se kterou koresponduje cílová oblast jejího zaměření. Tou jsou v tomto případě mentální prostorové struktury středověkého člověka, na rozdíl např. od literárněvědně orientovaného zkoumání, které do popředí mimo jiné klade vlastní problematiku reprezentace či sémantiku fikčních světů, na jejichž pozadí naopak ustupují kognitivní dimenze. Že však obě sféry spolu souvisejí, si uvědomuje jak historiografie (čehož je dokladem Klimkova práce), tak literární věda. Společné téma (v rámci jednotné ideové tendence tzv. spatial turn) řešené z pozic odlišných disciplín má potenciál nejen vzájemné mezioborové konfrontace, ale především inspirace.

Richard Změlík

český časopis historický

The Czech Historical Review

Ročník 112 / Založen 1895